

Arnošt Böhm

1. Úvod

Jakékoliv podnikání v sobě skrývá řadu rizik, která jsou zčásti předvídatelná, ale převážně nepředvídatelná či neočekávaná.

Rizika, která jsou spojena s obchodními operacemi - tedy rizika podnikatelská, lze hodnotit ze dvou stránek:

- z pozitivní stránky, což je kupříkladu potřebné zajištění pracovních míst, udržení výrobku na zvoleném trhu, naděje vyššího zisku, zavedení nového výrobku do výrobního i exportního programu apod.
- z negativní stránky, což je ve většině případů, kdy rizika ohrožují hospodářský výsledek podniku.

Posuzujeme-li pojem „riziko v podnikání“, souvisí to s nahodilostí jako formou projevu nutnosti. Znamená to jak nejistotu průběhu ekonomických procesů, tak i nejistotu jejich výsledků.

Zkušení podnikatelé z vlastní praxe vědí, že v podnikání, včetně zahraničního obchodu, tj. jak zejména při vývozu, ale také u dovozu, dochází k řadě poruch a mnohdy i ztrát.

Řada těchto ztrát a škod vyplývá z obchodních rizik, která se v obchodování se zahraničím zákonitě vyskytují a i při „prevenci“ se budou i v budoucnosti nadále vyskytovat. Jednou z možností, jak přenést některá vybraná rizika na jiný subjekt, je jejich pojištění.

Vývozní a dovozní operace a operace na ně navazující mají v sobě nesporně značný podíl rizik a to zvláště těch, která jsou spojena se zemí, kam zboží vyvážíme /nebo odkud dovážíme/, s obchodními partnery - jejich postavením a „goodwill“, se zbožím jako takovým atd. Pokusíme se dále tato rizika specifikovat a hlavně nastínit možnosti jejich eliminace resp. snížení velikosti rizika na únosnou míru.

Otázka stojí tak, zda četnost vzniklých škod a ztrát je úměrná vědomě podstupovaným rizikům a nebo zda jsou způsobeny převážně jejich podceněním. V řadě případů dochází i k tomu, že nezalost mnohých rizik vede ke vzniku škod,

kterým bylo možno vhodným způsobem předejít, resp. je minimalizovat a vhodnou ochranou tato rizika snížit.

Pokud jde o význam jednotlivých druhů rizik, lze považovat za nejvýznamnější rizika spočívající u prodávajícího v tom, že zboží nebude řádně převzato a zaplacená sjednaná cena a u kupujícího v tom, aby řádně obdržel objednané zboží případně služby.

Současné pojetí rizik vede u řady vývozců a dovozců ke snaze o aktivní přístup k této problematice, která bývá souhrnně označována jako risk management - řízení rizik.

Mezi rizika, která ohrožují zejména vývozce zboží a služeb, patří především rizika

1. související s výrobou zboží jeho balením, jeho balením a označováním,
2. spojená s prodejem zboží a jeho dodáním,
3. vyplývající z chyb a nedostatků při sjednávání kupní smlouvy (kontraktu),
4. spojená s výběrem a volbou obchodního partnera,
5. s nezaplacením za zboží a služby a rizika vyplývající z kurzových ztrát,
6. související s odpovědností za výrobek.

V dalších částech tohoto textu bude zvláštní pozornost věnována úvěrovým rizikům s rozlišením na tzv. komerční a politická neboli teritoriální rizika.

2. Klasifikace rizik v úvěrovém pojištění

Rizika, která ohrožují úhradu pohledávky vzniklé z vývozu za zahraničním dlužníkem, tedy úvěrová rizika mohou být dvojí:

1. politická neboli teritoriální rizika (dále jen teritoriální) a
2. komerční rizika.

Teritoriální rizika, ohrožující splatnost zahraničních pohledávek vývozců a omezující výnosnost zahraničních investic, vyplývají z politické, finanční

ní a makroekonomické situace země zahraničního dlužníka, resp. ve třetí zemi a mají z hlediska obchodních partnerů povahu vyšší moci.

Naproti tomu komerční rizika vyplývají z ekonomické a finanční situace zahraničního kupujícího. Jedná se tedy o situace, které jsou kupujícím ovlivnitelné (nezaplacení v důsledku platební neschopnosti nebo pozdní platba).

Výklad těchto relativně jednoduchých definic však v konkrétní praxi významně ovlivňuje formy a metody realizace úvěrového pojištění v zahraničním obchodě a je předmětem diskusí na úrovni OECD i Evropské unie. Pokusíme se tedy rozšířovat konkrétní obsah uvedených pojmů.

Teritoriální rizika spočívají podle nejčastěji užívaných definic v:

- nezaplacení pohledávky v důsledku politických událostí v zemi sídla dlužníka jako je válka, občanská válka, revoluce, povstání, občanské nepokoje, stávka a podobné události,
- nemožnosti transferu úhrad do věřitelské země v důsledku vážných ekonomických potíží země sídla kupujícího, vyhlášení její platební neschopnosti, zavedení moratoria na platby nebo zavedením devizového režimu omezujícího transfer úhrad do zahraničí,
- administrativním rozhodnutím orgánů státu dlužníka, které bez zavinění dlužníka znemožnilo realizaci kontraktu nebo jeho zaplacení (např. odebrání dovozní nebo vývozní licence, zrušení nebo odebrání jiných již vydaných povolení nezbytných k realizaci kontraktu, zmrazení vkladů),
- administrativních a politických opatřeních ve třetích zemích, jejichž prostřednictvím se realizuje kontrakt, resp. platby, která znemožní realizaci kontraktu nebo transfer plateb do země věřitele (např. embargo nebo omezení pohybu zboží nebo transferu úhrad);
- přírodních katastrofách, v jejichž důsledku došlo k nezaplacení pohledávky bez zavinění dlužníka.
- Komerční rizika jsou v rámci Evropské unie vymezována jako:
- Svévolné neuznání smlouvy dlužníkem, tj. jakékoliv svévolné rozhodnutí nestátního dlužníka přerušit nebo ukončit smlouvu bez legitimního důvodu;
- Svévolné odmítnutí ze strany nestátního dlužníka nebo jeho ručitele;
- Neplacení dluhu plynoucího ze smlouvy ze

strany nestátního dlužníka, tj. dlouhodobé neplnění závazku.

Zdálo by se, že hledání vhodné a dlouhodobě platné klasifikace úvěrových rizik v mezinárodním obchodě musí být jednoduchou záležitostí. Při podrobnějším pohledu na implikace, které možné definice vyvolávají, zjistíme, že je tomu právě naopak. V ekonomické praxi má vymezení pojmů komerční a teritoriální rizika zásadní význam pro možnost využití pro jejich pojistné krytí státní podporou či nikoli. Přitom rozsah státní podpory je v řadě případů jedním z významných činitelů úspěchu vývozců z jednotlivých zemí.

V diskusích o tomto zásadním problému, a to i na úrovni světových institucí, jako je Světová banka, MMF, WTO, OECD a EU se někdy vyskytují názory, že státní podpora pojišťování vývozních úvěrových rizik je v rozporu se zásadami volné soutěže.

V čem tedy spočívá onen rozdíl mezi pojišťováním vývozních úvěrových rizik na komerčním principu a s využitím státní podpory? Jde především o použitou formu, možnosti a formy zajištění; v mezinárodním obchodě jde v řadě případů o tzv. „velká“ a dlouhodobá rizika, jejichž pojištění mnohdy nelze uskutečnit na bázi soukromého zajištění, a to ani na mezinárodních zajišťovatelských trzích.

Zatímco při pojištění vývozních úvěrových rizik na komerčním principu sjednává pojistitel zajištění na komerčním principu se soukromými zajišťovateli, pak v případě pojištění se státní podporou funkci zajišťovatele plní zpravidla státní rozpočet vystavením záruky za závazky pojistitele vůči klientům/vývozcům. Tento vztah je v řadě zemí, a to i nejspělejších, kodifikován zákonem.

Navíc systémy státní podpory pojišťování vývozních úvěrových rizik a zákony, které je v jednotlivých zemích upravují, počítají zpravidla i se státní podporou financování vývozních úvěrů, realizovaného prostřednictvím získávání „levných“ prostředků na finančních trzích. Operace směřující k tomuto cíli, tedy k získání levných úvěrových zdrojů pro financování vývozu se v těchto případech realizuje prostřednictvím záruky státu za závazky financující banky. Přitom bývají těmito operacemi ze zákona pověřeny vybrané banky nebo jsou zákonem přímo zřízeny. Tato „konkurenční disparita“ je rovněž předmětem častých diskusí na mezinárodním i národních fórech, kde

komerční banky často poukazují na konkurenční výhodu kterou banky, ze zákona pověřené realizací takových bankovních služeb mají.

Je však na místě poznamenat, že systém financování a pojišťování vývozu se státní podporou je nyní z mezinárodního hlediska stabilizovaný a v zásadě jednotný, a to díky pravidlům, jimiž se úvěrové pojišťovny poskytující tyto služby řídí a která, jak dále ukážeme, naopak vymezují relativně přesné a rigorózní hranice pokud jde o rozsah a formy této podpory.

3. Mezinárodní regulace státní podpory pojišťování a financování vývozních úvěrů

Potřeba harmonizovaného přístupu při financování vývozních úvěrů a jejich pojišťování se státní podporou vplynula jednak z nutnosti poskytnout rámec pro řádné používání státem podporovaných vývozních úvěrů a tím i povzbuzení konkurence mezi různými vývozci ze zemí OECD na základě kvality a ceny vyváženého zboží a služeb místo na základě nejpříznivějších podporovaných podmínek. Dalším z důvodů pro vznik mezinárodních institucí byla nutnost efektivního sdílení informací o dlužnících.

Základní mezinárodní pravidla upravující fungování vývozního úvěrového pojištění jsou stanovena v Ujednání o pravidlech pro státem podporované vývozní úvěry, tzv. Konsensus OECD (Arrangement on Guidelines for Officially Supported Export Credits), jejichž realizaci zajišťuje Pracovní skupina obchodního direktorátu OECD pro exportní úvěry a úvěrové garance.

Základní ustanovení tohoto ujednání se týkají metodiky stanovení rizikosti odběratelské země, resp. země sídla odběratele, a vymezení pravidel pro stanovení pojistných sazeb. Tento dokument tedy stanoví taková pravidla, která výrazně omezují možnost takové státní podpory, která by narušovala princip volné soutěže v mezinárodním obchodě.

4. Rizikost zemí a pojistné sazby při pojišťování se státní podporou

Postupy uplatňované při klasifikaci úvěrového a investičního rizika jednotlivých zemí vycházejí ze společné metodologie, obsažené v tzv. Knaeppen Package. Na její aplikaci se podílejí odborníci na

teritoriální rizika, nominovaní do Pracovní skupiny obchodního direktorátu OECD pro exportní úvěry a úvěrové garance úvěrovými pojišťovny z jednotlivých účastnických zemí KONSENSu OECD.

Smyslem této metodologie je měřit teritoriální riziko, tj. odhadnout, zda je ta která země schopna splácet své zahraniční dluhy, bez ohledu na to, zda vypůjčovatel je soukromý či veřejný.

S cílem co nejobektivnějšího a metodologicky jednotného stanovení rizikosti jednotlivých zemí se k realizaci Ujednání (KONSENSu) používá ekonometrický model Country Risk Assessment Model - CRAM, s jehož pomocí se provádí kvantitativní ocenění úvěrového rizika země. Model je založen na třech skupinách indikátorů rizikosti

1. platební zkušenosti všech exportních úvěrových agentur OECD s danou zemí,
2. finanční situace a
3. ekonomická stabilita hodnocených zemí.

Jde o multikriteriální hodnocení, které v rámci jednotlivých skupin indikátorů umožňuje posoudit rizikost jednotlivých zemí komplexně a především jednotně.

V rámci první skupiny indikátorů, tedy platební zkušenosti se používá např. hodnocení

- platební zkušenosti ze střednědobých a dlouhodobých kontraktů, tedy kontraktů s úvěrem na dobu delší než dva roky a kontraktů na zboží investičního charakteru nebo na obchody projektového typu,
- platební zkušenosti z krátkodobých transakcí, tedy s úvěrem do dvou let.

Třebaže se klasifikace země vztahuje k obchodním případům na nejméně dva roky, platební zkušenost z krátkodobých transakcí je považována za důležitý faktor odhadu rizika, neboť je obecně známa, že země, jež neplní krátkodobé závazky, je ve velmi špatné pozici při hledání středně a dlouhodobých úvěrů.

Finanční situace země je měřena soustavou indikátorů, charakterizujících hodnotu vývozu a dovozu, celkový zahraniční dluh, dluhovou službu a devizové rezervy.

Ekonomická situace je hodnocena jednak z hlediska aktuální hospodářské politiky, jednak je posuzován růstový potenciál hodnocené země.

Riziko aktuální hospodářské politiky se posuzuje na základě výsledků současné vládní politiky i citlivostí dosažených výsledků.

Při měření růstového potenciálu se hodnotí faktory střednědobé a dlouhodobé povahy. Růstový potenciál je ovlivněn zejména úrovní rozvoje, která je reálným dlouhodobým měřítkem způsobilosti země dostát svým závazkům v mezinárodním společenství.

Na základě výsledků souhrnného hodnocení indikátorů jsou země zařazovány do sedmi rizikových kategorií vyjadřujících pravděpodobnost, že země event. jejich subjekty nebudou v důsledku hospodské situace země schopny splnit své závazky, vyplývající z dovozu zboží nebo služeb. Země, u kterých výsledek modelových propočtů pravděpodobnosti platebního selhání ukáže výslednou míru rizika do 20% budou zařazeny do kategorie 1, naopak země s pravděpodobností selhání nad 90 % jsou zařazovány do kategorie 7.

Těmito hodnoceními procházejí pravidelně všechny země kromě zemí s příjmy převyšujícími 9656 USD na obyvatele, které jsou zařazeny do rizikové skupiny 0; u těchto zemí se neuvažuje s existencí teritoriálních rizik a pojištění komerčních rizik by mělo probíhat na tržním principu, tj. bez státní podpory.

Protože odhad rizikovosti určité země velmi závisí na informacích, je základním předpokladem práce to, že žádný z možných zdrojů nesmí být a priori vyloučen.

Jako referenční zdroje se doporučují, pokud jde o finanční a ekonomické údaje, informace a analýzy Mezinárodního měnového fondu (IMF), Světové banky (WB) a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Ostatní zdroje jsou užitečné k tomu, aby doplnily případně precizovaly údaje plynoucí z uvedených referenčních zdrojů nebo jsou používány pro srovnání.

Vzhledem k rozdílnosti dat v různých zdrojích, musí být jejich posuzování nanejvýše kritické. Např. ve vztahu k údajům o zadluženosti to znamená, že se, až na výjimky, pracuje s údaji udávajícími nejvyšší zadlužení.

Výsledky modelových propočtů rizikovosti jednotlivých zemí dosažené na základě vyhodnocení ukazatelů hodnotících shora uvedené ekonomické parametry jsou v rámci uvedené pracovní skupiny dodatečně korigovány s využitím charakteristik politického vývoje.

V dalším kroku bývá tedy tato klasifikace upravena ještě o odhad rizika vyplývajícího z politické situace a/nebo jiných rizikových faktorů, které nebyly v prvních krocích, tedy při hodnocení eko-

nomických indikátorů, brány v úvahu.

Za tímto účelem byl vypracován dotazník vyplňovaný odborníky zemí OECD, kde jsou zkoumány faktory, charakterizující vládní politiku, např. míra rizika dlouhodobé neudržitelnosti vládní politiky, riziko politického neklidu, riziko vnějšího konfliktu apod. Na základě vyhodnocení vládní politiky lze zlepšit hodnocení země oproti výsledku vyhodnocení ekonomických indikátorů o jednu kategorii, zatímco zhoršení ohodnocení (přesun do horší, rizikovější kategorie) není limitováno.

Zařazení jednotlivých zemí do kategorií podle míry rizika je jedním z předpokladů pro stanovení minimálních pojistných sazeb, uplatňovaných při vývozech do těchto zemí. V zásadě platí, že čím menší riziko cílové země vývozu, tím nižší pojistná sazba.

Systém pojistných sazeb, uplatňovaných při pojišťování vývozních úvěrových rizik, který je druhou významnou součástí komplexního modelu CRAM, umožňuje stanovit pojistné sazby pro pojišťování rizik suverénních dlužníků (Ministerstev financí a centrálních bank), veřejnoprávních dlužníků (např. státní, státem vlastněné firmy např. typu státních železnic) a rizika soukromých dlužníků.

Tyto sazby zohledňují zjištěnou míru rizika dané země a dobu splatnosti úvěru a jsou pro všechny účastníky KONSENSu OECD závazné a nepodrobitelné. Jde o minimální pojistné sazby, které lze pro pojištění vývozních úvěrů do dané cílové země použít. Úvěrové pojišťovny tak nemohou prostřednictvím jejich dalšího snížení zvýhodňovat klienty ze své země na úkor vývozců z jiných zemí a tím jim poskytovat konkurenční výhodu.

V systému minimálních pojistných sazeb je pojistné vyjádřeno procentuálně z jistiny úvěru, přičemž úvěrové pojišťovny mohou zvýšit pojistné sazby nad úroveň základních, tj. na základě svých odhadů rizikovosti země; nelze totiž očekávat, že všechny země, jejichž subjekty vyvážejí do určité země, ji hodnotí naprosto shodně. Do tohoto konkrétního hodnocení se totiž přímo promítají zkušenosti s určitou teritoriální relací. Platí přitom, že nejnižší pojistné sazby jsou v rámci jedné rizikové kategorie přiznávány úvěrovým operacím se suverénními dlužníky naopak nejvyšší v případě dlužníků soukromých.

Pravidla kategorizace zemí dle míry rizika spolu s celým systémem regulující státní podporu pojišťování vývozních úvěrů představuje jednotný celek, vymezující jednotný přístup účastníků mezi-

národního obchodu ke státní podpoře prostřednictvím pojištění jejich pohledávek z obchodních operací.

Zkoumáme-li problém pojišťování vývozních úvěrových rizik v mezinárodním obchodě z hlediska dodržování pravidel volné konkurence, musíme vzít v úvahu shora uvedené aspekty koordinace resp. sjednocení postupů, uplatňovaných úvěrovými pojišťovnami. Jde zejména o to, že tyto pojišťovny

- spolupracují na hodnocení míry teritoriálního rizika a dokonce toto hodnocení provádějí společně,
- při hodnocení vycházejí z nejprestižnějších údajů, charakterizujících ekonomickou a politickou situaci posuzovaných zemí a možnosti jejich budoucího vývoje,
- při stanovení pojistného uplatňují systém vzájemně dohodnutých minimálních pojistných sazeb, příslušejících stanovené rizikivosti (kategorizaci) cílové země jejich vývozu, délce pojištěného úvěru, typu pojistného produktu.

Z tohoto hlediska, navíc za situace, kdy je systém úvěrového pojištění v mezinárodním obchodě doplněn ještě závaznými pravidly vymezujícími společné přístupy OECD k životnímu prostředí při pojišťování a financování vývozu se státní podporou, jakož i úmluvou o boji proti podplácení zahraničních veřejných činitelů v mezinárodních podnikatelských transakcích, lze celkové pojetí mezinárodně uplatňovaných pravidel považovat za poměrně komplexní a, což je podstatné, nenařušující pravidla volné konkurence v mezinárodním obchodě.

5. Závěr

Pojišťování vývozních úvěrových rizik provozované se státní podporou je jedním z nejužší a nejrespektovanějších nástrojů zvyšování exportní výkonnosti firem a je založeno na široké shodě ohledně pravidel, na jejichž základě se realizuje. Významnou roli zde sehrávají jak OECD, tak i Evropská unie, které představují institucionální základnu pro sjednocování a jednotnou aplikaci platných pravidel a limitů poskytování státní podpory pojištění vývozních úvěrových rizik.

Současný metodický aparát, uplatňovaný při pojišťování úvěrových rizik je založen na jednotných principech stanovení rizikivosti jednotlivých zemí, jakož i na jednotě principů pro stanovení pojist-

ných sazeb. Tyto skutečnosti zajišťují, že pojištění vývozních úvěrových rizik není z hlediska mezinárodního obchodu v rozporu s pravidly svobodné konkurence.

Literatura:

- [1] BÖHM, A. *Transformační opatření přijatá v devadesátých letech a jejich důsledky pro českou podnikovou sféru v oblasti zahraničního obchodu*. Habilitační práce, Technická Univerzita v Liberci, 2002.
- [2] BÖHM, A. *Ekonomika a řízení pojišťoven v podmínkách po vstupu České republiky do Evropské unie*. 1. vyd. Praha: ASPI, 2004.
- [3] BÖHM, A., JANATKA, F. *Pojištění úvěrových rizik v mezinárodním obchodě*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2004.
- [4] The Arrangement on Guidelines for Officially Supported Export Credits, OECD, Paris
- [5] The Knaepen Package: Guiding Principles for Setting Premiums under the Arrangement on Guidelines for Officially Supported Export Credits. Dostupný z <http://www.oecd.org/>

doc. Ing. Arnošt Böhm, CSc.

Technická univerzita v Liberci
Hospodářská fakulta
Katedra pojišťovnictví
arnost.bohm@tul.cz

Doručeno redakci: 17. 9. 2007

Recenzováno: 29. 12. 2007

Schváleno k publikování: 14. 1. 2008

ABSTRACT**EXPORT CREDIT RISKS INSURANCE****Arnošt Böhm**

The object of the insurance of export credits risks, endangering the claims settlement in behalf of foreign debtor can be territorial (political) or commercial risks.

Territorial risks, endangering maturity of a foreign claim of exporter and restricting the rate of return on foreign investment result from the political, financial and macro-economic situation of the country of foreign debtor, let us say in the third country and have on the part of customers nature of the act of Providence.

By contrast the commercial risks flow from economic and financial situation of the foreign buyer. It deals with situations that are influence of the buyer (nonpayment in consequence of the financial insolvency or late payment).

Especially insurance of the territorial risks is often realized with state assistance, whereas often emerging views, that this assistance endangers the implementation of the free competition principle in the international trade.

So as not come to deformation of the competitive environment in the international trade, function in the OECD framework „Arrangement on Officially Supported Export Credits“, so-called Consensus. This Arrangement presents the single system of the risk assessment of single countries and their subjects and unit system of creation and rules of the exercitation of minimum insurance rate, that are the single export credit insurance company obligate apply and this Arrangement creates sufficient expectations to equivalence of conditions to all of subjects in the international trade.

Key Words: export credit risk, territorial risk, commercial risk, Arrangement on Officially Supported Export Credits, Consensus, insurance rate, competitive environment

JEL Classification: C 22, F 34